

Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Стамбул (Туреччина): ГО «ВАДНД», 07 серпня 2023 р. С. 59-68.

Марія Серба

Науковий керівник – д.і.н., проф. Передерій І.Г.

м. Полтава

ПРИСКОРЕННЯ ДИНАМІКИ ОЦИФРУВАННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ЯК РЕАКЦІЯ НА ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ АРХІВНІЙ ГАЛУЗІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

В умовах російсько-української війни архівна галузь України зіткнулася з новими і небаченими досі викликами та загрозами. Архіви як носії історичної пам'яті нації опинилися під прямою фізичною загрозою через бойові дії, які можуть призвести до знищення унікальних документів, що відображають багатовікову історію України. Окрім фізичної загрози, актуалізувалися й питання інформаційної безпеки: зберігання та доступ до архівних даних стали критично важливими як для державних інституцій, так і для суспільства загалом.

Оцифрування архівних документів стає не просто сучасним технологічним трендом, а нагальною необхідністю для захисту національної спадщини. Оцифрування дозволяє зберегти у цифровому форматі найцінніші документи, забезпечуючи їхню доступність незалежно від фізичного стану архівів та забезпечуючи швидкий доступ для дослідників, освітніх закладів, громадян і державних органів. Це створює своєрідний цифровий щит, який зможе вберегти архівні фонди від непоправних втрат, зумовлених війною, а також сприятиме розвитку національної та громадянської ідентичності через широке вивчення й осмислення історичного минулого.

Російсько-українська війна становить серйозну загрозу для збереження українських архівів. Унаслідок агресивних дій російських військ частина документів Національного архівного фонду в Запорізькій, Луганській, Сумській та Чернігівській областях зазнала пошкоджень, була викрадена або знищена. Бомбардування та ракетні обстріли завдали шкоди архівним будівлям у багатьох регіонах.

Так, у Чернігівській області постраждав архівний відділ СБУ, де зберігалось близько 13 тисяч справ про радянські репресії, що вказує на можливу цілеспрямованість атак на історичну спадщину. Пошкоджень зазнали також архіви Харківської та Херсонської областей [1]. У Бучі окупанти знищили архів В'ячеслава Чорновола, колишнього кандидата в президенти України. Знищені всі книги з Фонду Чорновола, понад 60 повних комплектів десятитомника В. Чорновола, а також архіви політв'язня радянської системи, жертви каральної психіатрії Миколи Плахотнюка. Рашисти безперечно воюють з історичною пам'яттю та бажанням наших громадян бути українцями [2, с. 123].

Окрім фізичних руйнувань, війна призвела до масштабного викрадення документів: частину архівів із Севєродонецька вивезли на окуповані території, що створює загрозу їхнього маніпулятивного використання. У Державному архіві Херсонської області було зафіксовано зникнення 121 тисячі одиниць зберігання [3,4].

У відповідь на ці загрози архівні установи України продовжують працювати над посиленням охорони, поліпшенням умов зберігання документів і їхнім активним оцифруванням, щоб забезпечити цінну інформацію навіть за умов фізичних втрат.

Оцифрування (або діджиталізація) — це процес перетворення аналогової інформації (такої як зображення, звук чи текст) у цифровий формат, зручний для зберігання та обробки комп'ютерами. У цифровому вигляді інформація стає доступнішою для обміну, а також стійкішою до фізичного зносу, що робить оцифрування важливим інструментом збереження даних для різних установ по всьому світу [5].

Перехід до цифрових архівів став важливим кроком для сучасної архівної справи, оскільки він не лише сприяє доступу до інформації, а й розв'язує низку проблем, пов'язаних із збереженням та обслуговуванням документів. Оцифрування архівних джерел забезпечує їхню інформаційну безпеку та збереження, зафіксованих у них даних, надаючи можливість доступу до них у новий, сучасний спосіб.

Виділимо основні переваги, які забезпечує оцифрування архівних документів.

1. *Збереження матеріалів.* Цифрові копії архівних матеріалів дозволяють мінімізувати ризик пошкодження оригіналів, які використовуються лише один раз під час створення копій. Після цього цифрові версії стають універсальними у використанні: їх можна репродукувати, транспортувати, використовувати у поліграфії, пресі, наукових дослідженнях та експозиціях, не завдаючи шкоди оригінальним матеріалам.

2. *Оптимізація обслуговування.* Цифровізація зменшує потребу в обслуговуючому персоналі архівів, який забезпечує посередництво між документами та різними групами їх користувачів, оскільки робота з цифровими копіями не вимагає фізичної взаємодії з оригіналами. Це дозволяє зменшити навантаження на архіви та підтримувати ефективність доступу до документів без необхідності значного збільшення персоналу.

3. *Стабільність архівної системи.* Оцифрування матеріалів дозволяє вдосконалювати систему опису архівних документів: існуючі описи можна інтегрувати у нові цифрові формати, що створює більш сталу та адаптивну систему архівування, яка відповідає сучасним стандартам.

4. *Доступність та відкритість.* Цифровий формат архівів сприяє відкритому доступу до документів. Певні матеріали, що можуть бути тимчасово недоступними через реставраційні роботи або інші обмеження, стають легкодоступними для дослідників та науковців завдяки цифровим копіям. Це забезпечує рівний та необмежений доступ до важливих історичних документів для широкого кола користувачів.

5. *Географічна незалежність*. Завдяки онлайн-доступу до архівів через Інтернет, науковці та інші групи користувачів можуть працювати з архівними даними дистанційно, що дозволяє організовувати віртуальні експозиції та презентації архівних матеріалів без прив'язки до конкретного місця.

6. *Прискорення наукових досліджень*. Оцифровані архіви надають можливість автоматизованого пошуку та обробки даних, завдяки чому наукові дослідження, які раніше потребували тривалого часу саме через пошук релевантної джерельної бази, тепер виконуються значно швидше завдяки реалізації пошуку джерел за лічені хвилини. Це значно підвищує ефективність дослідницької роботи та спрощує доступ до великого обсягу інформації, а також сприяє оптимізації роботи архівних установ [6, с. 277].

Головний археограф ДАПО В. Кручиненко зазначає, що робота з документами в цифровому форматі значно спрощує доступ до інформації як для архівістів, так і для відвідувачів. За його словами, цей формат є надзвичайно зручним, оскільки дозволяє уникнути тривалих процедур, які вимагають оформлення замовлень архівних справ, очікування їх кількогодинної доставки з архівосховища та лише після цього – безпосередньої роботи з документами [7].

Дослідниця С. Литвинська підкреслює, що створенню цифрового архіву передують визначення основних потреб і пріоритетів. Цифровізація архіву може бути зумовлена низкою факторів: необхідністю зберегти оригінали, обмеживши до них доступ, зростанням ризику пошкоджень, значним збільшенням обсягу матеріалів, різноманітністю документів та складністю їхнього опису, потребою створення єдиного каталогу для кількох архівів, а також обмеженнями у доступі для віддалених дослідників. Ці аспекти вказують на важливість переходу до цифрового формату, що забезпечує збереження, зручність доступу та підвищення ефективності використання архівних матеріалів [6, с. 278].

Оцифрування архівних документів є одним із ключових засобів збереження та захисту інформації, особливо в умовах загроз фізичному їх існуванню. Цифровий формат відіграє ключову роль у забезпеченні довготривалого збереження архівних даних, оскільки дозволяє створювати

резервні копії, які можуть зберігатися на різних платформах. Цифрові документи можна розміщувати на серверах, у хмарних сховищах або на фізичних носіях, що мінімізує ризик втрати інформації через пошкодження або знищення одного зі сховищ.

У мирний час для збереження архівних даних зазвичай використовуються серверні сховища, страхові фонди та віддалені сховища, не підключені до мереж. Однак у воєнний час, коли архіви піддаються додатковим ризикам, важливими стають мережеві сховища та хмарні платформи, розташовані за межами країни. Це забезпечує додатковий рівень захисту, дозволяючи зберегти важливу інформацію навіть у випадку втрати доступу до фізичних архівів у зоні бойових дій. Цифрові копії високої якості не лише виконують функцію збереження, але й можуть бути використані у різних форматах, забезпечуючи доступність документів для широкого кола користувачів. Вони є інформаційними об'єктами, здатними замінити оригінали, якщо останні будуть знищені. Водночас, процес оцифрування вимагає значних ресурсів, як фінансових, так і часових, для виготовлення копій високої якості, а також відповідного їх зберігання.

Особливого значення набуває питання переміщення фондів із зон бойових дій. Однак це не завжди можливо. Саме тому дослідники відзначають необхідність визначення вартості документів і обґрунтування стратегії їхнього збереження за допомогою хмарних технологій. Для архівів, розташованих поблизу зони конфлікту, саме вони стають дієвим способом збереження важливих документів, навіть якщо фізичне переміщення фондів є складним або небезпечним [8].

Оцифрування також сприяє захисту інформації від несанкціонованого доступу, модифікації чи знищення, оскільки дозволяє застосовувати сучасні засоби захисту даних, зокрема резервне копіювання, шифрування та контроль доступу. Таким чином, цифрові копії архівних документів не лише забезпечують збереження важливих історичних даних, а й створюють можливості для ефективного управління доступом до них.

Ще донедавна Україна значно відставала від європейських країн у сфері цифровізації архівних фондів: оцінки експертів вказували, що для повного оцифрування архівних справ за наявних темпів знадобилося б близько тисячі років. Проте за останні чотири роки відбувся значний прорив, і темпи оцифрування зросли в десятки разів, що дозволяє архівним установам значно швидше досягати стратегічних цілей. Яскравим прикладом є Державний архів Полтавської області, який посів провідні позиції за швидкістю оцифрування серед державних архівів країни. Серед обласних державних архівів найвищі показники оцифрування демонструють архіви Полтавської області з 141 632 одиницями зберігання (4 193 364 файли цифрових копій), Кіровоградської області з 82 841 одиницею зберігання (3 824 911 файлів цифрових копій) та Київської області з 40 112 одиницями зберігання (1 827 458 файлів цифрових копій) [3].

Значний обсяг оцифрованих документів ДАПО є результатом успішної співпраці з американською корпорацією FamilySearch International, яка розпочалася 30 травня 2021 року після підписання Меморандуму про співпрацю між Укрдержархівом та корпорацією. Основною метою цього партнерства є оцифрування архівних документів генеалогічного характеру та забезпечення доступу до них для широкого кола користувачів [9, с. 79].

За три роки їхньої співпраці було оцифровано близько 400 000 архівних справ і створено понад 11 мільйонів цифрових копій архівних документів. Серед них метричні книги, актові записи про народження, шлюб, смерть, судові та фільтраційні справи, військові документи, матеріали періоду нацистської окупації та особові документи. Значна частина цих даних доступна для користувачів на вебпорталі FamilySearch, що робить історичну спадщину Полтавської області відкритою для дослідників з усього світу.

ДАПО також бере активну участь у міжнародних заходах, організованих FamilySearch International. Зокрема, у вересні 2023 року делегація українських архівістів на чолі з Головою Укрдержархіву А. Хромовим та директоркою архіву В. Гудим представляли Україну на генеалогічному симпозиумі у Потсдамі, Німеччина. Під час заходу обговорювалися сучасні технології

оцифрування та кращі практики європейських архівів, серед яких українські архіви, зокрема у Полтавській області, упевнено утримують лідерські позиції.

Ця співпраця демонструє, як вітчизняні архіви не лише адаптують передові технології, але й стають важливими учасниками міжнародних процесів збереження історичної спадщини [10].

Центральні та обласні державні архіви постійно оновлюють інформаційно-пошукові бази даних, додаючи оцифровані описи фондів і повнотекстові документи, а також регулярно презентують документальні виставкові проекти на власних вебсайтах та у соціальних мережах [11].

ДАПО, як один із лідерів цифровізації в Україні, долучився 2023 р. до Міжархівного пошукового порталу, що стало вагомим кроком у комплексному процесі модернізації архівної справи країни, який охоплює матеріально-технічне, фінансове, кадрове та нормативно-правове забезпечення. За результатами підключення, станом на листопад 2024 року, архів оприлюднив такі дані: 6950 фондів, 12 124 описи та 1 340 000 справ. Цей вебсайт об'єднує у єдиному пошуковому просторі електронні ресурси державних архівів, а також окремі тематичні цифрові колекції документів, які працюють на платформі ARCHIVUM [12]. Вона забезпечує онлайн-доступ до оцифрованих матеріалів архіву, більшість із яких стосується генеалогії, зокрема даних про походження, родинні зв'язки та родовід жителів Полтавщини. Платформа надає можливість повнотекстового пошуку за назвами фондів, анотаціями, історичними довідками та заголовками справ, що значно спрощує роботу з архівними даними.

З початку грудня 2023 року працівники ДАПО оцифрували понад 4,2 мільйона аркушів документів, з яких 80% становлять дані генеалогічного характеру. Як зазначив заступник начальника Полтавської ОВА Антон Чубенко в інтерв'ю телеканалу «ІРТ», такі результати стали можливими завдяки наполегливій роботі та впровадженню сучасних технологій [13]. Підключення ДАПО до Міжархівного пошукового порталу та інтеграція з платформою ARCHIVUM є важливими кроками на шляху цифрової трансформації архівної галузі.

Отже, оцифрування архівних документів стало важливим інструментом для збереження культурної спадщини та забезпечення її максимальної доступності. Цифровий формат дозволяє ефективно захищати інформацію, зберігати її у зручному вигляді та створює нові можливості для досліджень і популяризації історичних матеріалів. Упровадження цифрових технологій в архівну справу сприяє оптимізації роботи установ, підвищує стійкість систем зберігання та робить архіви більш відкритими для широкого кола користувачів. Завдяки цьому забезпечується не лише збереження цінних документів, а й підтримується розвиток суспільної пам'яті. Цифровізація архівів є стратегічно важливим кроком, який дозволяє адаптувати галузь до сучасних викликів, зміцнює її потенціал, стійкість і забезпечує довготривалу цінність для майбутніх поколінь.

Джерела та література

1. Анатолій Хромов: на Чернігівщині знищено архів СБУ з документами, які стосувалися репресій радянського режиму проти українців // Міністерство юстиції України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/anatolij-hromov-na-chernigivshchini-znishcheno-arhiv-sbu-z-dokumentami-yaki-stosovalisya-represij-radyanskogo-rezhimu-proti-ukrayinciv> (дата звернення: 31.10.2024).
2. Інформаційне протиборство: роль та практика діяльності бібліотек, архівів і музеїв (за досвідом російсько-української війни): монографія / Р.В. Гула, О.П. Дзьобань, І.Г. Передерій, І.Р. Чобіт. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023.
3. Хромов А. Про роботу Укрдержархіву, архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2023 році та пріоритети на 2024 рік / Державна архівна служба України. Київ, 2024. 75 с. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/ЗВІТ.pdf> (дата звернення: 18.09.2024).
4. Росіяни викрали з обласного архіву Херсонщини 121 тисячу документів – директорка. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3755588-rosiani-vikrali-z-oblasnogo-arhivu-hersonsini-sonajmense-121-tisacu-dokumentiv-direktorka.html> (дата звернення: 07.11.2024).

5. Оцифрування. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Оцифрування> (дата звернення: 01.11.2024).

6. Литвинська С. Оцифрування документів як інноваційний спосіб збереження історико-культурної спадщини. *Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 7–9 квітня 2015 р., Національний авіаційний університет / редкол. Тюрменко І. І. та ін. Київ : Талком, 2015. С. 276–279.

7. Щодня до 13 тисяч сторінок: у Державному архіві Полтавської області оцифровують документи. *Телеканал «IPT-Полтава»*. URL: <https://irt.pl.ua/news/29003/> (дата звернення: 04.11.2024).

8. Ковтанюк Ю. С. Від концепції зберігання документів в електронній формі до нормативно-правової бази створення національних архівних та бібліотечних інформаційних ресурсів. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2024. № 13. 99–115. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.13.2024.307129> (дата звернення: 07.11.2024).

9. Чередник Л., Панченко І. Упровадження новітніх інформаційних технологій у Державному архіві Полтавської Області. *Архіви України*. 2023. № 3 (336). С 74-86.

10. Участь у генеалогічному симпозиумі. Офіційний сайт Державного архіву Полтавської області. URL: <https://poltava.archives.gov.ua/novyny/577-uchast-u-henealohichnomu-sympoziumi> (дата звернення: 07.11.2024).

11. Палієнко М. Г. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності. *Архіви України*. 2022. С. 12-38. URL: <https://doi.org/10.47315/archives2022.330.012> (дата звернення: 05.11.2024).

12. Міжархівний пошуковий портал. URL: <https://searcharchives.net.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).

13. Обласний Держархів приєднався до онлайн-проєкту, завдяки якому полтавці зможуть дослідити свій родовід. *Інтернет-видання «Полтавщина»*. URL: <https://poltava.to/news/74492/> (дата звернення: 09.11.2024).